Oğan E. & Sevim U..(2020). Reel döviz kuru ile turizm sektörü arasındaki nedenselliğin değerlendirilmesi: Türkiye örneği. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 11(3), 858-869.

Reel Döviz Kuru ile Turizm Sektörü Arasındaki Nedenselliğin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği

Evaluation of Causality between Tourism Sector with The Real Exchange: Sample of Turkey

Ela Oğan[1], **Uğur Sevim**[2]

Öz

Günümüz uluslar arası pazarda sınırlar ortadan kalkmakta ve pazara hakim olan para değeri ile faaliyetlerin gerçekleşmesi söz konusu olmaktadır. Böylece uluslar arası pazarda söz sahibi olan para değeri diğer ülke ekonomileri için önemli olmakta; ulusal para değerini etkilemektedir. Turizm sektörünün, Türkiye'nin önemli döviz girişi kaynaklarından olduğu kabul edilmektedir. Turizm sektörü sayesinde ülkeye gelen turistler sayesinde döviz girişi sağlandığına göre bu sayıdaki artışın veya azalmanın ülke ekonomisini etkilemesi beklenmektedir. Bu noktada turist sayısının artmasını veya azalmasını döviz kurundaki oynaklık ile bağdaştırmak bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu araştırma, Türkiye'de 2012-2018 yıllarında uygulanan döviz kuru ile turizm sektörü arasında nedensellik ilişkisini incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; döviz kuru, turizm gelirleri, turist sayıları, turistlerin ortalama harcamaları ile ilgili verilerden yararlanılmıştır. Öncelikle çalışmada kullanılan veriler, mevsimsellik, normal dağılım testleri gibi aşamalardan geçirilerek seriler durağan hale getirilmiş ve Granger Nedensellik analizi uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, reel döviz kuru ile gelen turistlerin kişi başı ortalama harcamaları arasında; doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak reel dolar kuru ile turizm gelirleri ve ziyaretçi sayıları arasında bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmamıştır.

***Anahtar Kelimeler**: Turizm Talebi, Reel Döviz Kuru, Eşbütünleşme Analizi, Granger Nedensellik Analizi.*

Abstract

It is expected that this number of increase or decrease will affect the country's economy, as foreign currency inflows are provided thanks to the tourists coming to the country thanks to the tourism sector. At this point, it is a problem to associate the increase or decrease of the number of tourists with the volatility in the exchange rate. So this research, has been prepared to examine the causal relationship between USD exchange rate and the tourism sector in Turkey in the year 2012-2018. In accordance with this purpose; data on exchange rates and tourism revenues, number of tourists, and average spending of tourists were used. First of all, the data used in the study were passed through stages such as seasonality and normal distribution tests, and the series were made stationary and Granger Causality analysis was applied. According to the results of the research, among the average expenditures of the tourists coming with the real exchange rate; it was concluded that there is a correct one-way causality relationship. However, no causality relationship has emerged between the real dollar exchange rate and tourism revenues and the number of visitors.

Keywords: Tourism Demand, Real Exchange Rate, Cointegration Analysis, Causality Analysis.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: B26, F31, L83, Z39.

Submitted: 02 / 03 / 2020
Accepted: 13 / 10 / 2020

[1] Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Arhavi Meslek Yüksekokulu, elaadiguzel@artvin.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5491-771X

[2] Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, ugursevim@yahoo.com, Orcid: 0000-0001-6420-3905

Giriş

Uluslararası pazarda ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkması dışa açık ekonomileri dolayısıyla da ekonomik işlem hacimlerini etkilemektedir. Küresel dünya pazarı piyasalarında yaşanan herhangi bir ekonomik dalgalanmanın karşısında diğer ülkelerin ekonomilerinin de hassasiyet gösterdiği gözlenmektedir. Diğer bir ifade ile uluslararası pazarda kullanılan para değeri ile ticaret yapan ülkeler açısından ülkelerin ulusal parasının uluslararası düzeydeki değeri önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Uluslararası piyasalarda hissedilen bu durum karşısında Türkiye'de politikacılar, ekonomistler, yatırımcılar, işletmeciler ve vatandaşlar ulusal paranın Dolar ve Euro karşısındaki değer hareketlerine daha çok önem vermeye başlamışlardır.

Döviz kuru, bir ülkenin küresel dünya ile iletişimini sağlayan en önemli ekonomik unsurlardan biri olarak ifade edilmektedir. Döviz kurlarındaki değişimler; fiyat düzeylerinde, ücretlerde, faiz oranlarında, iş imkanlarında, borç ödemelerinde, üretim düzeylerinde, yatırım ve tüketim kararlarında pek çok ekonomik unsurda ve faaliyette etkisini göstermektedir. Döviz kuru; faiz ve ücretler ile birlikte ulusal ekonomiyi biçimlendiren üç büyük unsurdan biridir. Bu üç unsurdan ücret ve faiz faktör piyasalarıyla ilgili iken, döviz kuru mal ve hizmet piyasaları ile ilgilidir (Bulmuş, 1994: 14). Bunun yanı sıra piyasalarda meydana gelen aşırı yüksek döviz kurunun ülke ekonomisini olumsuz etkilediği ve bunun bir sonucu olarak da ülke ekonomisinde küçülmelere sebep olduğu görülmektedir.

Turizm sektörünün, Türkiye ekonomisi için önemli gelir kaynaklarından biri olduğu düşünülmektedir. Diğer bir ifade ile genel olarak ülkelerin ihracatlarından sonra ekonomilerine en fazla döviz girdisini turizm sektörünün sağladığı söylenebilir. Dolayısıyla turizm gelirleri, döviz girdisini artırıcı ve istihdam sağlayıcı özellikleri ile ülke ekonomilerine katkıda bulunmaktadır. Turizmden elde edilen gelirler; dış ticaret açığına, enflasyona ve işsizliğe çare olarak görülmekte ve hükümetlerin son yıllarda en fazla önem verdikleri sektörler içerisinde yer almaktadır (Çımat ve Bahar, 2003: 2; Kar, Zorkirişçi ve Yıldırım, 2004: 90).

1. Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), temel olarak ülkemizde para ve kur politikalarının yönetilmesinden sorumlu olan kurumdur. Bankanın Merkez Bankası Kanunu ile düzenlenen görev ve sorumlulukları; fiyat istikrarı, finansal istikrar, döviz kuru rejimi, banknot basma ve ihraç imtiyazı ve ödeme sistemleri ile ilgilidir. Türkiye'de 2001 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra 22 Şubat 2001 tarihinde dalgalı kur rejimine geçilmiştir. Böylece ekonomide bir yapısal dönüşüm sürecine geçildiği söylenebilir (Hepaktan, Çınar ve Dündar, 2011: 66). Bununla birlikte 2008 yılı son çeyreğinde tüm dünyayı etkisi altına alan küresel finansal krizin pek çok ülkede olumsuz sonuçları olurken parasal genişleme politikalarının da Türkiye açısından önemli etkileri gözlenmiştir. Finansal istikrara yönelik risklerin artması ile birlikte Merkez Bankası uygulamakta olduğu enflasyon hedeflemesi rejimini 2010 yılının sonlarından itibaren finansal istikrarı da gözetecek şekilde gözden geçirerek araç kümesini de çeşitlendirmiştir. Politika aracı olarak kullandığı kısa vadeli faiz oranları ile birlikte zorunlu karşılıklar, faiz koridoru, likidite yönetimi ve rezerv opsiyon mekanizması gibi birbirini tamamlayıcı farklı politika araçlarını da kullanmaya başlamıştır. Küresel para politikalarının normalleşmeye başlamasıyla birlikte 2015 yılında faiz koridorunun daraltılmasına ve Merkez Bankasının bankalara sağladığı fonlamanın daha basit bir çerçeveye oturtulmasına yönelik bir politika uygulamaya başlamıştır (TCMB, 2019).

Türkiye ekonomisinin 2009 küresel krizinden en hızlı çıkan ülkelerden biri olduğu söylenebilir. Ancak artan borçlanma ve büyüyen döviz açığı ekonomiyi daha kırılgan hale getirmiştir. ABD Merkez Bankası FED 'in, 2013 yılında parasal genişleme sürecini ile ilgili uyguladığı politikadan ötürü Türkiye gibi dış finansmana dayalı gelişmekte olan ülkeleri olumsuz etkilemiştir. Ağustos 2018'de ABD ile yaşanan yeni gerilimlerin de eklenmesi ile birilikte döviz ve faiz piyasalarında hızlı bir bozulma yaşanmıştır. Bu durum finans piyasasına yansıyarak, kredi ve nakit akışını olumsuz etkilenmiştir. Türkiye'nin yanı sıra Dünya ekonomilerinin pek çoğu da 2018'de de büyümelerini sürdürse de büyüyen borç stokları ve uluslararası ticaret anlaşmazlıkları büyüme trendini yavaşlatmıştır. Buna neden olan faktörler arasında ilk göze çarpan unsurun Çin ekonomisinin; makro dengesizliklere karşı önlem olarak başlattığı düzenleyici adımların ekonomide yavaşlamaya neden olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra ABD ile yaşanan ticaret gerilimi ihracatı düşürerek Dünyanın üçüncü büyük ekonomisi konumundaki Euro Bölgesinde ekonomiye ve borç çevrimi ile ilgili endişelerin büyümesi de Avrupa genelinde ekonomik faaliyetleri yavaşlatmıştır (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği [TOBB], 2019).

2. Turizm Sektörü ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki

Turizm hareketlerinden doğan harcama-gelir akımı, döviz akımını sağlayarak gelir transferini gerçekleştirebilmektedir. Gelen turistlerin konaklama, yeme-içme, ulaştırma, alış-veriş, eğlence gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaptıkları harcamalar ulusal geliri arttırmaktadır. Bunun yanı sıra turizm gelirleri birçok mal ve hizmetlerin tüketimine ve

ihracatına olanak sağlamaktadır. Diğer bir ifade ile ülkeye turist geldiğinde, yaptığı her harcama sadece turizm ile uğraşan kesime değil, diğer sektörlere de gelir sağlamaktadır (Kar vd., 2004: 90).

Özellikle gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler açısından dış ticaret açıklarını kapatmayı sağladığından turizm endüstrisi oldukça kritik bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle turizm faaliyetlerinde ihracat etkisi sağlanan ülkelerin ödemeler dengesi üzerinde olumlu etkiler bırakmaktadır (Kozak, Akoğlan ve Kozak, 2001: 51-52). Diğer bir ifade ile uluslararası turizmin neden olduğu döviz hareketliliği, turist gönderen ülkenin döviz talebini, turist kabul eden ülkenin de döviz arzını artırıcı bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla bu hareketlilik ülkelerin dış ödemeler dengesini etkileyerek, döviz sıkıntısı çeken ve ödemeler dengesi açık veren ülkeler için oldukça önemli bir döviz kaynağı olmaktadır (Bulut, 2000: 76). Yapılan araştırmalar da göstermektedir ki turizm döviz getirisi etkisi ile ülkelerin ekonomilerine katkı sağlamaktadır. Turizmin ülke ekonomilerine yaptığı en belirgin katkılar ticaret hacmini genişletmesi ve ekonomiye canlılık kazandırması olarak ifade edilmektedir. Turizmde yaşanan gelişmeler, turizm sektöründeki ve turizmle doğrudan veya dolaylı şekilde işbirliği halinde olan diğer sektörlerdeki işgücüne olan ihtiyacı arttırmaktadır (Ünlüönen, Tayfun ve Kılıçlar, 2011: 149; Bahar ve Kozak, 2014: 117; Çimat ve Bahar, 2003: 6).

Tablo 1. Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açıklarını Kapama Payı (1996-2017)

Yıl	Dış Ticaret Açığı (DTA) $	Turizm Geliri $	Turizm Gelirinin DTA Kapama Payı (%)
1996	20.402.178	7.970.722	39,07
1997	22.297.649	9.233.503	41,41
1998	18.947.440	8.878.840	46,86
1999	14.084.047	7.069.293	50,19
2000	26.727.914	9.990.841	37,38
2001	10.064.867	13.450.127	133,63
2002	15.494.708	15.214.514	98,19
2003	22.086.856	16.302.053	73,81
2004	34.372.613	20.262.640	58,95
2005	43.297.743	24.124.501	55,72
2006	54.041.498	23.148.669	42,83
2007	62.790.965	27.214.988	43,34
2008	69.936.378	30.979.979	44,30
2009	38.785.809	32.006.149	82,52
2010	71.661.113	33.027.943	46,09
2011	105.934.807	36.151.328	34,13
2012	84.066.659	36.776.645	43,75
2013	99.858.613	32.308.991	32,35
2014	84.508.918	34.305.903	40,59
2015	63.268.398	31.464.777	49.73
2016	55.995.686	22.107.440	39.48
2017	76.736.291	26.283.656	34.25

Kaynak: TÜRSAB, 2018.

Tablo 1'de Türkiye'de turizm gelirlerinin dış ticaret açığını kapamadaki payının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. 2018 yılı için ise, gelen ziyaretçi sayısının artışıyla birlikte turizm gelirinin ve buna bağlı olarak GSMH içindeki payının da attığı göze çarpmaktadır. Aynı zamanda turistlerin genel harcamalarındaki düşüşün; reel döviz kurundaki artış ve ulusal paranın değerinin düşmesi ile ilgili olduğu söylenebilir. Demirel, Bozdağ ve İnci (2008)'ye göre döviz kurundaki herhangi bir düşmeye karşılık Türk turizmine olan talebin artışı ile ülkeye giren yabancılardaki artışın da olması; Türk turizminin bu talebe karşılık dünya standartlarında hizmet sunabilme kalitesine sahip olduğunu da göstermektedir.

Tablo 2. Turizm Gelirlerinin Yıllara Göre Dağılımı

YILLAR	GELEN ZİYARETÇİ SAYISI	ÇIKAN ZİYARETÇİ SAYISI	TURİZM GELİRİ (1000$)	ORTALAMA HARCAMA ($)	TURİZM GELİRİNİN GSYİH İÇİNDEKİ PAYI (%)
2003	16 463 623	16 302 053	13 854 866	850	4,4
2004	20 753 734	20 262 640	17 076 607	843	4,2
2005	25 045 142	24 124 501	20 322 111	842	4,1
2006	23 924 023	23 148 669	18 593 951	803	3,4
2007	27 239 630	27 214 988	20 942 500	770	3,1
2008	31 137 774	30 979 979	25 415 067	820	3,3

2009	31 759 816	32 006 149	25 064 482	783	3,9
2010	32 997 308	33 027 943	24 930 997	755	3,2
2011	36 769 039	36 151 328	28 115 692	778	3,4
2012	37 715 225	36 463 921	29 007 003	795	3,3
2013	39 860 771	39 226 226	32 308 991	824	3,4
2014	41 627 246	41 415 070	34 305 903	828	3,7
2015	41 114 069	41 617 530	31 464 777	756	3,7
2016	30 906 680	31 365 330	22 107 440	705	2,6
2017	37 969 824	38 620 346	26 283 656	681	3,1
2018	**46 112 592**	**45 628 673**	**29 512 926**	**647**	**3,8**
2019	**51 747 198**	**51 860 042**	**34 520 332**	**666**	**-**

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2019; Merkez Bankası, 2019; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019.

Turizm, bölgelerarası gelir dengesindeki eşitsizliğin azaltılması ve döviz akışının pozitif yönlü olarak arttırılmasında stratejik önem taşıyan bir sektördür. Turizm sektörüne etki eden birçok faktör bulunmaktadır ve bu faktörlerden biri de, turizm talebini oluşturan insan gruplarının destinasyon seçiminde büyük önem teşkil eden döviz kurlarıdır (Ünlüönen vd., 2011: 165). Yapılan araştırmalar da göstermektedir ki döviz kurları turizm talebinin önemli bir belirleyicisi olmaktadır (Crouch, 1994; İçöz, Var ve Kozak, 1998: 191; Dritsais, 2004; Santana-Gallego, Ledesman-Rodriguez ve PerezRodriguez, 2010).

Uluslararası World Tourism Organization (UNWTO) hazırladığı rapora göre; 2020 yılında turist sayısının dünya genelinde 1,6 milyar civarında ve 2 trilyon dolar civarında olacağı öngörülmektedir. Yine UNWTO Aralık 2019 verilerinde ise Türkiye, dünyada 2018 yılı ziyaretçi sıralamasında 6. sırada yer almaktadır. UNWTO' nun açıkladığı en son veri olan 2018 yılında, Türkiye dünya turizm gelirlerinde ise 15. sırada yer almaktadır (UNWTO, 2019). Bunun yanı sıra Türkiye, Turizm Stratejileri kapsamında 2023 yılında hedeflediği turizm rakamları ise 50 milyon turist 50 milyar dolar gelir elde etmektir (Kültür Turizm Bakanlığı [KTB], 2018).

Tablo 3. Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçilerin ve Yurt Dışında Yaşayan Vatandaşların Turizm Harcamaları

	YABANCI[3]		VATANDAŞ[4]	
YILLAR	**TURİZM GELİRİ (1000$)**	**ORT. HARCAMA ($)**	**TURİZM GELİRİ (1000$)**	**ORT. HARCAMA ($)**
2003	10 141 116	740	3 600 411	1 384
2004	13 061 118	759	3 862 552	1 262
2005	15 725 813	766	4 374 383	1 214
2006	13 918 757	722	4 463 614	1 153
2007	15 936 347	692	4 703 850	1 121
2008	19 612 296	742	5 418 439	1 191
2009	19 063 702	697	5 690 629	1 222
2010	19 110 003	670	5 558 366	1 231
2011	22 222 454	709	5 638 484	1 168
2012	22 410 364	715	6 354 378	1 241
2013	25 322 291	749	6 760 180	1 252
2014	27 778 026	775	6 289 260	1 130
2015	25 438 923	715	5 843 074	970
2016	15 991 381	633	5 964 853	978
2017	20 222 971	630	5 908 752	903
2018	**24 028 311**	**617**	**5 345 472**	**801**
2019	28 704 946	642	5 688 271	796

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2019; Merkez Bankası, 2019; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019.

3. Literatür Taraması

İlgili alanyazın incelendiğinde döviz kuru ile turizm gelirleri, turist sayıları ve ortalama harcama arasında nedensellik ilişkisinin incelendiği çalışmalara rastlanmaktadır (Crouch, 1994; İçöz vd.,, 1998; Dritsakis, 2004; Aslan, 2008; Balaguer ve Cantevella-Jorda, 2002; Bozkurt ve Pekmezci, 2015). Bunun yanın sıra, turizm gelirleri, turist sayıları ve döviz kurunun değişken olarak ele alındığı önceki çalışmalar literatür incelemesi kapsamında derlenmiş ve Tablo 4'de sunulmuştur.

[3] Çıkış Yapan Yabancı ziyaretçilerden elde edilen gelir.

[4] Yurt dışında ikamet eden vatandaş ziyaretçilerden elde edilen gelir.

Tablo 4. Döviz Kuru ile İlgili Daha Önce Yapılmış Çalışmalar

YAZAR	ÖRNEKLEM	DEĞİŞKENLER	YÖNTEM	BULGULAR
Crouch (1994)	80 Ülke	TT - G - F - DK - UM - PM	Meta Analiz	DK → TT
Toh, Khan ve Ng (1997)	Singapur	TG - DK	Regresyon Analizi	DK → TG
İçöz, Var ve Kozak (1998)	Türkiye ← 10 Ülke /1982 -1993 (Y)	TT - YS - SA - DK - TFİ	Çoklu Doğrusal Regresyon	TT→DK
Webber (2001)	Avustralya → 9 Ülke / 1983 - 1997 (Ç)	TT - DK - G	Eşbütünleşme	T → DK
Balaguer ve Cantevella-Jorda (2002)	İspanya / 1975 - 1997 (Ç)	GSYH - TG - DK	Eşbütünleşme	GSMH ve TG
Dritsakis (2004)	Almanya-İngiltere → Yunanistan / 1960 - 2000 (Y)	TT - DK - TÜF - UM - G	Hata Düzeltme Metodu	TT→DK
Eugenio-Martin, Morales ve Scarpa (2004)	21 Latin Amerika Ülkesi / 1985 – 1998 (Y)	GSYİH, EH, YG, TT, F, TTİ, TİC, DK	Panel Veri Analizi	TT → EB
Payne ve Mervar (2007)	Hırvatistan / 1994 - 2004 (Ç)	TT - RDK	Eşbütünleşme	İlişki yok
Ourfelli (2008)	Tunus / 1981 - 2004 (Ç)	TÜF - RTÜF - G - K - DK	Eşbütünleşme / Hata Düzeltme Modeli	TT Etki var
Demirel, Bozdağ ve İnci (2008)	Türkiye ← 5 Ülke / 1994 - 2006 (Ç)	TT - RDK	Eşbütünleşme Analizi	TT→RDK
Aslan (2008)	Türkiye / 1992 - 2007 (A)	RGSYH - RDK - TG - SB	Eşbütünleşme / Nedensellik Analizi	T → EB
Bozkurt ve Pekmezci (2008)	Türkiye/ 1996-2012 (A)	TTŞ - DKŞ	Nedensellik Analizi	TTŞ → DKŞ
Brida ve Risso (2009)	Şili / 1988 - 2008 (Y)	GSMH - ER - TH	Eşbütünleşme	T → DK → GSMH
Chen ve Chiou-Wei (2009)	Tayvan ve Güney Kore / 1975 - 2007 (Ç)	GSMH - TG - DK	EGREACH - M	Tayvan: T→ EB Güney Kore: T ↔ EB
Santana-Gallego, Ledesma-Rodriguez ve Perez-Rodriguez (2010)	113 OECD Ülkesi / 1995 - 2004 (Y)	TT - DK - GSYH - YD - N - TİC	Panel Veri	DK→TT
Akinboade ve Braimoh (2010)	Güney Afrika / 1980 - 2005 (Y)	GSYH - TG - RDK - İ	Nedensellik Analizi	T→EB
Uğuz ve Topbaş (2011)	Türkiye / 1990 -2010 (A)	TT - DK	EGARH Modeli / Eşbütünleşme	T → D
Kaya ve Çömlekçi (2013)	Türkiye / 2002 -2011 (A)	TG - DKO	Çoklu Doğrusal Regresyon	TG↓ DK↑
Sevinç (2013)	Türkiye/ 1978-2011	TS-RDK-Eko.kriz	Granger Nedensellik Analizi	RDK→Eko.kriz
Coşkun ve Özer (2014)	Türkiye / 1992 - 2014 (Ç)	GSYH - TG - DK	Nedensellik Analizi / GARCH Modeli	T ↔ EB
Aydın, Darıcı ve Taşçı (2015)	Türkiye ← 5 Ülke / 1996 - 2013 (Ç)	TT - GSYİH - TFK - RDK - SM	Panel Veri	DK↑TT↑
Bozkurt ve Pekmezci (2015)	Türkiye/ 1996-2012	TS - DK	Nedensellik Analizi	TS ↔ DK
Sarı ve Oğuz (2018)	Türkiye, İspanya, İngiltere, İtalya ve Almanya / 2002 – 2015	TT - DK	Nedensellik Analizi	DK →TT

Kaynak: Bozkurt ve Topçuoğlu, 2013; Kamacı ve Oğan, 2014; Oğuz, 2017; Sarı ve Oğuz, 2018.

***Değişken olarak kullanılan kısaltmaların ve anlamları:**

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
TG: Turizm Gelirleri
RDK: Reel Döviz Kuru
İ: İhracat
EB: Ekonomik Büyüme
TT: Turizm Talebi
TF: Turizm Fiyatı
G: Gelir
SM: Seyahat Maliyeti

TTŞ: Turizm Talebi Şoku **DKŞ:** Döviz Kuru Şoku **TY:** Turizm Yatırımları
PM: Pazarlama Maliyeti **UM:** Ulaşım Maliyeti **EH:** Eğitim Harcaması
YG: Yönetim Giderleri **F:** Fiyat **SB:** Sermaye Birikimi
M: Mevsimsellik **TİC:** Ticaret **N:** Nüfus
UDİ: Uzun Dönemli İlişki **Aİ:** Anlamlı İlişki Var **İY:** Anlamlı İlişki Yok

4. Veri Seti ve Yöntem

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de 2012-2018 yıllarında uygulanan USD döviz kuru ile turizm gelirleri, turist sayıları ve ortalama harcamaları arasında nedenselliğin olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. 2018 yılında tüm dünya piyasalarını olumsuz yönde etkileyen ekonomik buhrandan Türkiye ekonomisi de etkilendiğinden dolayı 2018 yılı baz alınmış ve analizin güvenliğini sağlamak amacıyla da 2012 yılından bu yana bulunan veriler ile birlikte çalışılmıştır. Amprik araştırmaların amacına uygun olarak ve uygulamadaki kolaylıkları nedeniyle "Granger Nedensellik Testi" tercih edilmiştir. Bu teste göre; iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi açıklanırken, değişkenlerden birinin cari zamandaki değerini açıklamada diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bir katkı sağlayıp sağlamadıklarına bakılmaktadır (Granger, 1969). Nedensellik testini sonuçlandırabilmek için öncesinde bazı analizlerin yapılmış olmasının gerekliliği söz konusudur. Böylece çalışmada zaman serisi değişkenlerinin durağan olup olmadığının test edilmesi için: Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi, birbiri ile bağlantılı değişkenleri ortaya çıkarmak için: VAR Modeli, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri ortaya çıkarmak için: Koentegrasyon (Eşbütünleşme) Analizi ve seriler arasındaki nedensellik ilişkilerini ortaya çıkarmak için ise: Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Öncelikli olarak çalışmada kullanılan veriler, mevsimsellik, normal dağılım testleri gibi aşamalardan geçirilerek seriler durağan hale getirilmiş ve Granger Nedensellik analizi uygulanmıştır. Ayrıca serilerin tahmin edilen parametrelerinin elastikiyete eşit olması ve yorumunda kolaylık sağlaması açısından değişkenlerin doğal logaritmaları (LOG) alınmıştır ve analizlerde E-Views 10.0 ekonometrik paket programından yararlanılmıştır. Söz konusu değişkenler, 2012:2018 yılları arasındaki dönemini kapsayan aylık verilerle ampirik olarak incelenmiştir. Çalışmada kullanılan reel efektif döviz kuru, turizm gelirleri, turist sayıları ve ortalama harcamaları verileri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Türkiye İstatistik Kurumu, Kültür ve Turizm Bakanlığı resmi internet adreslerinden temin edilmiştir.

5. Bulgular

5.1. Durağanlık Testi (Birim Kök Analizi)

Ekonometrik zaman serisinde, etkin ve tutarlı tahminler yapabilmek amacıyla değişkenler arasında kurulan regresyon modellerinde analizi yapılan serilerin durağan olması bir şarttır. Serilerin durağanlığının belirlenmesi ve sağlanması açısından ise Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmaktadır (Bozkurt ve Pekmezci, 2015: 95).

Tablo 5. ADF Durağanlık Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi			Prob.		
	Sabit	Sbt-Trendli	Sbt-Trendsiz	Sabit	Sbt-Trendli	Sbt-Trendsiz
lagzs_sa (gelen ziyaretçi sayısı)	-10.74880	-10.67878	-10.74512	0.0001	0.0000	0.0000
latg_sa (aylık turizm geliri)	-11.68515	-11.67553	-11.74892	0.0001	0.0000	0.0000
lkboh_sa (kişibaşı ort.harcama)	-10.24075	-10.42097	-10.22385	0.0000	0.0000	0.0000
Usdk (USD kuru)	-3.903090	-4.493111	-3.405293	0.0032	0.0029	0.0009

*0,01 seviyesinde anlamlı.

Reel efektif döviz kuru ile gelen turist sayısı, aylık turizm geliri, kişi başı ortalama harcamaya ait veriler ADF birim kök testi kullanılarak sabit, sabitli-trendli ve sabitli-trendsiz modeller çerçevesinde incelenmiştir. Yapılan durağanlık testinin sonuçları Tablo 5'te özetlenmektedir. Tablodan görüleceği üzere her üç modelde de test istatistikleri negatif ve tablo kritik değerlerinden küçük olduğu için serilerin %1 anlamlılık seviyelerinde durağan oldukları görülmüştür. Ayrıca anlamlılık değerleri %10'un altında olduğundan birim kök içermezler. Bu aşamadan sonra kurulacak olan "VAR Modeli" için kullanılacak değişkenler; "farklagzs_sa", "farklatg_sa", "farklkboh_sa" ve "farkusdk" olmaktadır.

5.2. VAR Modeli (Vektör Otoregresif Model)

VAR modeli birbirleri ile bağlantılı olan değişkenlerin birlikte nasıl hareket ettiklerini ifade etmektedir. Aynı zamanda içsel ve dışsal değişken ayrımı yapılmasının gerekli olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Bu modelde tüm değişkenler aynı anda kendi gecikmeleri ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri ile açıklanmaktadır. Değişkenlerinin tümünün birinci farklarında durağan olması; VAR analizi ile beraber eşbütünleşme analizinin de yapılmasına imkan vermektedir. Tahminlerin doğru bir biçimde yapılabilmesi için öncelikle optimal gecikme uzunluklarının belirlenmesi gerekmektedir (Pekkaya ve Tosuner, 2004: 65).

Tablo 6. Farkusdk ve Farklatg_sa VAR Modeli

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ	LM ist.	F ist.	Prob.
0	133.2434	NA	9.41e-05	-3.595711	-3.532959	-3.570703	-	-	-
1	**148.1506**	**28.58909***	**6.98e-05***	**-3.894537***	**-3.706280***	**-3.819514***	**0.5089**	**0.1265**	**0.97**
2	148.3367	0.346678	7.75e-05	-3.790047	-3.476285	-3.665007	-	-	-
3	151.8223	6.302796	7.86e-05	-3.775954	-3.336688	-3.600899	-	-	-
4	154.2083	4.183532	8.23e-05	-3.731733	-3.166962	-3.506662	-	-	-
5	156.5782	4.025680	8.63e-05	-3.687074	-2.996799	-3.411988	-	-	-

Tablo 7. Farkusdk ve Farklagzs_sa VAR Modeli

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ	LM ist.	F ist.	Prob.
0	141.8254	NA	7.44e-05	-3.830833	-3.768081	-3.805825	-	-	-
1	**155.7648**	**26.73311**	**5.66e-05***	**-4.103146***	**-3.914889***	**-4.028122***	**0.7473**	**0.1860**	**0.94**
2	156.7409	1.818476	6.16e-05	-4.020299	-3.706537	-3.895259	-	-	-
3	160.7794	7.302440	6.15e-05	-4.021353	-3.582087	-3.846298	-	-	-
4	161.6341	1.498695	6.72e-05	-3.935181	-3.370410	-3.710110	-	-	-
5	162.7567	1.906865	7.28e-05	-3.856348	-3.166072	-3.581261	-	-	-

Tablo 8. Farkusdk ve Farklkboh_sa VAR Modeli

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ	LM ist.	F ist.	Prob.
0	184.8152	NA	2.29e-05	-5.008637	-4.945885	-4.983629	-	-	-
1	**199.6352**	**28.42189***	**1.70e-05***	**-5.305075***	**-5.116818***	**-5.230051***	**3.7486**	**0.9427**	**0.44**
2	201.3856	3.260874	1.81e-05	-5.243440	-4.929678	-5.118400	-	-	-
3	204.9744	6.489413	1.83e-05	-5.232175	-4.792909	-5.057120	-	-	-
4	205.8764	1.581672	2.00e-05	-5.147300	-4.582529	-4.922229	-	-	-
5	208.2032	3.952225	2.10e-05	-5.101456	-4.411181	-4.826370	-	-	-

*1. Gecikmede yoğunlaşmaktadır.

Tablo 6,7 ve 8'e göre LR, FPE, AIC, SC ve HQ değerlerinin aynı yönde olduğu görülmekte ve bu kriterleri minimum yapan 1 gecikme uzunluğu esas alınmaktadır. Dolayısıyla her üç model için Koentegrasyon (Eşbütünleşme) Testinin uygulanması gerekli görülmektedir. Ayrıca kurulan modellerde otokorelasyon olup olmadığı diğer bir ifade ile seriler arasında ardışık bağımlılık olup olmadığını incelemek amacıyla LM testi uygulanarak otokorelasyon problemi olmadığı (P>0,10) ortaya çıkmıştır.

5.3. Koentegrasyon (Eşbütünleşme) Testi

Ekonomik değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin varlığı koentegrasyon olarak ifade edilmektedir. Koentegrasyon analizi ekonomik değişkenlerin regresyon ve modellemesinde sahte regresyon veya korelasyon sonuçlarını engelleyen bir yöntem olarak ifade edilmektedir (Utkulu, 2003: 48-49). Bu doğrultuda çalışmanın amacına yönelik olarak **Engle-Granger** koentegrasyon (eşbütünleşme) tekniği kullanılmıştır.

Tablo 9. Koentegrasyon (Eşbütünleşme) Testi

	Değişkenler	Test İstatistiği	P Değeri
Engle-Granger	**LATG_SA USDK**	-8.357046	0.4512
	LAGZS_SA USDK	-11.41151	0.2620
	LKBOH_SA USDK	-13.93796	0.1582

Tablo 9'da tüm değişkenlerin reel döviz kuru ile eşbütünleşik olmadığı diğer bir ifade ile Koentegre ilişkisi bulunmadığı (P>0,10) görülmektedir.

5.4. Granger Nedensellik Analizi

Nedensellik analizi, iktisadi değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkilerinin ortaya çıkarılmasında kullanılan ekonometrik bir analiz olarak tanımlanmaktadır (Tarı, 2014: 416). Dolayısıyla araştırmanın amacına yönelik olarak döviz kuru (USD) ile turizm gelirleri, gelen ziyaretçi sayısı ve ortalama harcama verileri arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını ortaya çıkarmak için Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır.

Tablo 10. Granger Nedensellik Analizi (Turizm Gelirleri&USD)

Bağımlı Değişken FARKLATG_SA		
Nedenselliğin Yönü	**x^2**	***Olasılık***
FARKUSDK	0.465083	**0.4953**
Bağımlı Değişken FARKUSDK		
Nedenselliğin Yönü	**x^2**	***Olasılık***
FARKLATG_SA	0.130458	**0.7180**

Tablo 10'daki verilere göre turizm gelirleri ile reel döviz kuru arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görülmektedir (p>0,10).

Tablo 11. Granger Nedensellik Analizi (Gelen Ziyaretçi Sayısı&USD)

Bağımlı Değişken FARKLAGZS_SA		
Nedenselliğin Yönü	**x^2**	***Olasılık***
FARKUSDK	0.416448	**0.5187**
Bağımlı Değişken FARKUSDK		
Nedenselliğin Yönü	**x^2**	***Olasılık***
FARKLAGZS_SA	0.189606	**0.6632**

Tablo 11'deki verilere göre gelen ziyaretçi sayıları ile reel döviz kuru arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görülmektedir (p>0,10).

Tablo 12. Granger Nedensellik Analizi (Ortalama Harcama&USD)

Bağımlı Değişken FARKLKBOH_SA		
Nedenselliğin Yönü	**x^2**	***Olasılık***
FARKUSDK	3.031408	**0.0817**
Bağımlı Değişken FARKUSDK		
Nedenselliğin Yönü	**x^2**	***Olasılık***
FARKLKBOH_SA	1.886193	0.1696

Tablo 12'deki verilere göre ortalama harcama ile reel döviz kuru verisine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. %10 anlamlılık düzeyinde nispeten zayıf bir ilişki vardır. Diğer bir ifade ile döviz kurunun kişi başı ortalama harcamanın bir nedeni olduğu ortaya çıkmıştır (p<0,10).

Buradan hareketle ilgili alan yazında yapılan benzer çalışmalar ile ilgili benzer sonuçların var olduğu göze çarpmaktadır. Eugenio-Martin, Morales ve Scarpa (2004) 'nın Latin Amerika'da 1985-1998 yılları için yaptıkları çalışmalarında turizm gelirleri ile döviz kuru ve satın alma gücü paritesi arasında zayıf bir ilişki olduğu sonucuna ulaşırken aynı zamanda döviz kuru ile turist sayısı arasında anlamlı ilişkilere ulaşamamışlardır. Başka bir çalışmada Payne ve Mervar (2007)'in 1994-2004 yılları arasında Hırvatistan turizmine olan talepte döviz kurunun etkisinin zayıf olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra Bhattacharya ve Narayan (2005), 1980-1999 yılları arasında Hindistan'a gelen 10 ülkenin turist sayısı ile döviz kuru arasında ters yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre; doğal felaketler ve sınır ihlalleri gibi dışsal şokların Hindistan'a gelen ziyaretçiler üzerinde herhangi bir kalıcı etkisinin olmadığı; geçici ve kısa dönemli

olduğu etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine benzer sonuçlar içeren çalışmaları ile Demirel, Bozdağ ve İnci (2008), Türkiye'ye en fazla turist gönderen ve göreceli gelir seviyesi yüksek olan ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkelerden gelen turistler için döviz kuru dalgalanmalarının anlamlı etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yine Kasimati (2011), turizmin Yunanistan ekonomisine etkisini, Granger nedensellik analizi ile incelemiş ve gayri safi milli hasıla ve turist sayısı nedensellik ilişkisi bulunmadığını ifade etmiştir. Sevinç (2013) çalışmasında, 1978-2011 yıllarına ait ABD reel kuru, Türkiye'yi ziyaret eden yıllık turist sayısı ve Türkiye'deki ekonomik kriz zamanları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizi ile test ederek döviz kuru ile Türkiye'ye gelen turist sayısı arasında bir Granger nedensellik ilişkisine rastlayamamıştır. Aydın, Darıcı ve Taşçı (2015) çalışmalarında, Türkiye'ye gelen turistlerin seyahat maliyetleri azaldıkça, turizm talebinin arttığını savunmaktadır. Diğer bir ifade ile seyahat maliyetlerinin artışı (turistlerin ortalama harcamaları), gelen turist sayısını azaltmaktadır.

Literatürde bu sonuçlardan farklı sonuçlara da rastlamak mümkündür. Bahar (2007) çalışmasında Türkiye için döviz kurundaki değişmelerin turist sayısı üzerindeki etkisini analiz etmiş ve bu dönemlerde döviz kurundaki artış ile birlikte turist sayısında da önemli bir artış olduğunu tespit etmiştir. Benzer bir sonuç ile Tang (2011) çalışmasında, Malezya turizm gelirleri ve döviz kuru arasındaki Granger nedensellik ilişkisi saptamışlardır. Yine Bozkurt ve Pekmezci (2015) çalışmalarında turizm talebi şokundan döviz kuru şokuna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişler ve bununla birlikte, uzun dönemde döviz kuru şoku ile turizm talebi şoku arasında negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aydın (2017) ise yaptığı çalışmada 1996-2016 yılları arasında Türkiye'deki döviz kuru ile turizm talebi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla döviz kurundaki artış Türkiye'yi daha ucuz hale getirdiği için Türkiye'ye yönelik turizm talebinin de arttığını savunmaktadır. Ayrıca Sarı ve Oğuz (2018), reel döviz kuru ve turizm talebi arasındaki nedenselliği karşılaştırdıkları çalışmalarının sonucunda ise Türkiye reel döviz kurundan turizm talebine tek yönlü nedensellik ilişkisi; Almanya ve İtalya'ya yönelik Granger nedensellik analizi sonucunda, değişkenler arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu araştırma kapsamında, Türkiye'de 2012-2018 yıllarında uygulanan USD döviz kuru ile turizm gelirleri, turist sayıları ve ortalama harcamaları arasında nedenselliğin olup olmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla amprik araştırmaların amacına uygun olarak veri setleri, "Granger Nedensellik Testi" ile analiz edilerek bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında; reel döviz kuru olarak alınan USD kuru verisinden, gelen turistlerin kişi başı ortalama harcamaları (kboh) verisine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bulunan bu nedensellik ilişkisinin nispeten zayıf bir ilişki olduğu göze çarpmaktadır. Diğer bir ifade ile dolar kuru; kişi başı ortalama harcamanın bir nedeni olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla döviz kurunun gelen turistlerin alım gücünü veya tercih ettikleri hizmetin maliyetini nispeten etkilediğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla döviz kuru arttıkça ülkeye gelen turistlerin daha fazla para harcamaya meyillerinin arttığı veya daha pahalı mal ve hizmet tercih ettiği söylenebilir. Ancak dolar kuru ile turizm gelirleri ve ziyaretçi sayıları arasında bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmamıştır. Diğer bir ifade ile dolar kurunun; turizm gelirlerinin ve ziyaretçi sayılarının bir nedeni olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla turistlerin ülkeyi tercih etmeleri bakımından döviz kurunun herhangi bir etkisinin olmadığı bunun yanı sıra turistlerin tercihlerinde hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti gibi faktörlerin etkisinin var olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, döviz kuru ile turizm gelirleri, turist sayısı, otalama turist harcamaları arasındaki ilişki ile ilgili farklı zamanlarda farklı çalışmalarla birlikte ortaya çıkan birbirinden farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak küresel pazarda olduğu gibi Türkiye'de de döviz kurunun turizm sektöründeki hareketliliği etkilediği söylenebilir.

Kaynakça

Akinboade, O. & Braimoh, L.A. (2010). International tourism and economic development in South Africa: A Granger causality test. International Journal of Tourism Research, pp. 149-163.

Arslan, A. (2008). Türkiye'de ekonomik büyüme ve turizm ilişkisi üzerine ekonometrik analiz. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(24), 1-12.

Aydın, A., Darici, B., ve Taşçı, H. (2015). Uluslararası turizm talebini etkileyen ekonomik faktörler: Türkiye üzerine bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (45), 143-177.

Aydın Arslan, S. (2017). *OECD ülkelerinden Türkiye'ye yönelik turizm talebinin çekim modeli ile analizi* (Master's thesis, Anadolu Üniversitesi).

Balaguer, J., & Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a long-run economic growth factor: the Spanish case. *Applied economics*, *34*(7), 877-884.

Bahar, O. ve Kozak, M. (2012). Turizm ve rekabet, Detay Yayın, Ankara.

Bhattacharya, M., & Narayan, P. K. (2005). Testing for the random walk hypothesis in the case of visitor arrivals: Evidence from Indian tourism. *Applied Economics*, *37*(13), 1485-1490.

Brida, J. G., & Risso, W. A. (2009). Tourism as a factor of long-run economic growth: An empirical analysis for Chile. *European Journal of Tourism Research*, *2*(2).

Bozkurt, K., & Pekmezci, A. (2015). Turizm talebi ve döviz kuru şokları: Türk turizm sektörü İçin ekonometrik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, *10*(2), 91-105.

Bulmuş, İ., (1994). "Dövizin fiyatı nasıl belirlenmeli?", Ekonomik Forum, TOBB Yayın Organı, Sayı:6.

Bulut, E. (2000). Türk turizminin dünyadaki yeri ve dı ödemeler bilançosuna etkisi. G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, 3, 71-86.ss.

Chen, C. F., & Chiou-Wei, S. Z. (2009). Tourism expansion, tourism uncertainty and economic growth: New evidence from Taiwan and Korea. *Tourism Management*, *30*(6), 812-818.

Coşkun, İ. O., ve Özer, M. (2014). A reexamination of the tourism-led growth hypothesis under growth and tourism uncertainties in Turkey. *European Journal of Business and Social Sciences*, *3*(8), 256-272.

Crouch, G. I. (1994). A meta-analysis of tourism demand. Annals of tourism research, 22 (1), 103-118.

Çimat, A. ve Ozan B. (2003). "Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi üzerine bir değerlendirme" Akdeniz İİBF Dergisi, 6 (2003), s.1-18.

Demirel, B., Alparslan, B., Bozdağ, E. G. ve İnci, A. G. (2008). "The impact of exchange rate volatility on tourism sector: A case study, Turkey" *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, C: 6, S: 2, ss: 117-126.

Dritsakis, N. (2004). Cointegration analysis of German and British Tourism Demand for Greece. Tourism Management, 25 (1), 111-119.

Eugenio-Martin, J. L., Martín Morales, N., & Scarpa, R. (2004). Tourism and economic growth in Latin American countries: A panel data approach.

Gartner, M. (1993). *Macroeconomics under flexible exchange rates,* London School of Economics Handbooks in Economics Series, Manchester, 1993.

Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 424-438.

Hepaktan, C. E., Çinar, S., ve Dündar, Ö. (2011). Türkiye'de uygulanan döviz kuru sistemlerinin dış ticaret ile ilişkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, *3*(5), 62-82.

İçöz, O., Var, T., ve Kozak, M. (1998). Tourism demand in Turkey. *Annals of tourism research*, *25*(1), 236-240.

Kamacı, A., ve Oğan, Y. (2014). The effects of tourism revenues on economic growth: A panel cointegration and causality analysis. In *International Conference on Eurasian Economies* (pp. 1-6).

Kar, M., E. Zorkirişçi ve M. Yıldırım (2004). "Turizmin ekonomiye katkısı üzerine ampirik bir değerlendirme" Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi, 4(8), s. 87-112.

Kasimati, E. (2011). Economic impact of tourism on Greece's economy: Cointegration and causality analysis. *International research journal of Finance and Economics*, *79*(5), 79-85.

Kaya, V., ve Çömlekçi, S. Ç. (2013). Döviz kuru oynaklığının turizm sektörüne etkileri: Türkiye örneği (2002-2011). *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, *10*(2), 82-89.

Kozak, N., M. Akoğlan ve M. Kozak. (2001). Genel turizm ilkeler kavramlar. 5. Baskı, Ankara.: Detay Yayıncılık.

Kültür Turizm Bakanlığı. (2018). Erişim adresi: www.ktb.gov.tr. Erişim Tarihi: 04.10.2019.

Mckinnon, R. (1994). "L'esprit et Les Règles des Accords de Bretton Woods", Problèmes Economiques (N:2394, 19 Octobre 1994):7-8.

Ouerfelli, C. (2008). Co-integration analysis of quarterly European tourism demand in Tunisia. *Tourism Management*, *29*(1), 127-137.

Oğuz, Y. E. (2017). *Reel döviz kurlarının turizm talebine etkisi üzerine karşılaştırmalı nedensellik analizi* (Master's thesis, ESOGÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Payne, J. E., & Mervar, A. (2010). Research note: The tourism–growth nexus in Croatia. *Tourism Economics*, *16*(4), 1089-1094.

Pekkaya, S., ve Tosuner, A. (2004). *Türkiye ekonomisinin temel dinamikleri ışığında 2000 yılı enflasyonu düşürme programına eleştirel bir yaklaşım: 1990-99 dönemine yönelik bir VEC (Vector Error Correction: Vektör Hata Düzeltme) modeli denemesi. 2004 Türkiye İktisat Kongresi*.

Santana-Gellego, M., Ledesma-Rodriguez, F. J. & Perez-Rodriguez, J. V. (2010). Exchange rate regimes and tourism. Tourism Economics, 16 (1), 25-43.

Sarı, Y., ve Oğuz, Y. E. (2018). Reel döviz kurlarının turizm talebine etkisi üzerine karşılaştırmalı nedensellik analizi. *Electronic Journal of Social Sciences*, *17*(66).

Sevinç, V. (2013). Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı, Amerikan doları kuru ve ekonomik kriz yılları arasında bir Granger nedensellik ilişkisi analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.

Tang, C. F. (2011), "Is the tourism-led growth hypothesis valid for Malaysia? A view from disaggregated tourism markets", International Journal of Tourism Research, 13, ss.97-101.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. (2019). Erişim adresi: www.tob.gov.tr. Erişim Tarihi: 15.11.2019.

Toh, R. S., Khan, H., & Ng, F. T. C. (1997). Prospects for the tourism and hotel industry in Singapore: A regression model. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, *38*(5), 80-87.

Topçuoğlu, Ö., ve Bozkurt, E. (2013). Türkiye'de ekonomik büyüme ve turizm ilişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, *4*(7).

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2019). Erişim adresi: www.tcmb.gov.tr. Erişim Tarihi: 30.10.2019.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2019). Erişim adresi: www.tuik.gov.tr. Erişim Tarihi: 06.10.2019.

Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, (2018). Erişim adresi: http://www.tursab.org.tr/tr/turiz verileri/istatistikler/turizminekonomideki-yeri/dis-ticaret-aciklarini-kapatmada-payi_916. Erişim Tarihi: 06.11.2019.

Uğuz, S. Ç., ve Topbaş, F. (2011). Döviz kuru oynaklığı turizm talebi ilişkisi: 1990-2010 Türkiye Örneği. In *EconAnadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II June 15* (Vol. 17).

United Nations World Tourism Organization. (2011). Erişim adresi: https://www.unwto.org. "UNWTO Annual Report 2011 Edition", http://www.unwto.org/facts/menu.html. Erişim Tarihi: 02.11.2019.

Ünlüönen, K., Tayfun, A. ve Kılıçlar, A. (2011). *Turizm ekonomisi.* Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.

Webber, A. G. (2001). Exchange rate volatility and cointegration in tourism demand. *Journal of Travel research*, *39*(4), 398-405.

Extended Abstract

Aim and Scope

The tourism sector in Turkey, is considered to be the most important source of foreign exchange inflows. It is expected that this number of increase or decrease will affect the country's economy, as foreign currency inflows are provided thanks to the tourists coming to the country thanks to the tourism sector. At this point, it is a problem to associate the increase or decrease of the number of tourists with the volatility in the exchange rate. So this research, has been prepared to examine the causal relationship between USD exchange rate and the tourism sector in Turkey in the year 2012-2018.

Methods

The economic crisis in 2018 negatively affected the world markets. Hence, the real exchange rate in Turkey has increased and has led to different effects in various sectors. In line with the purpose of the research, 2018 was based on economic data and in order to ensure the security of the analysis, it has been studied with the data found since 2012. "Granger Causality Test" was preferred for the purpose of the empirical researches and for its ease of application. These variables were examined empirically with monthly data covering the period between 2012: 2018.

Findings

According to the Granger Causality Test; While explaining the causality relationship between the two variables, it is examined whether the delayed values of the other variables make a contribution in explaining the value of one of the variables in the current time (Granger, 1969). In order to conclude the causality test, it is necessary to have some analyzes done before. Thus, to test whether the time series variables are stationary in the study: Dickey-Fuller (ADF) unit root test, to reveal interrelated variables: VAR Model, to reveal long-term relationships between variables: Cointegration Analysis and between series To reveal the causality relationships: Granger causality test was applied. Primarily, the data used in the study were passed through stages such as seasonality and normal distribution tests, and the series were made stationary and Granger Causality analysis was applied. In addition, the natural logarithms (LOGs) of the variables were taken to ensure that the estimated parameters of the series are equal to the elasticity and facilitate interpretation.

Conclusion

In the light of the findings obtained from the research; It is concluded that there is a one-way causality relationship from USD rate data taken as real exchange rate to the average per capita expenditure (kboh) data of incoming tourists. It is noteworthy that this causality relationship found is a relatively weak relationship. In other words, the dollar rate; has emerged as a reason for average spending per capita. Therefore, we can say that the exchange rate affects the purchasing power of incoming tourists or the cost of the service they prefer. Therefore, it can be said that as the exchange rate increases, tourists coming to the country tend to spend more money or prefer more expensive goods and services. However, no causality relationship has emerged between the dollar rate and tourism revenues and the number of visitors. In other words, the dollar rate; The result is that tourism revenues and visitor numbers are not a cause. Therefore, it can be said that the exchange rate has no effect in terms of tourists preferring the country, as well as factors such as service quality and customer satisfaction in the preferences of tourists.